



Дудко Ірина Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри політичної історії Київського національного економічного університету. Коло наукових інтересів – зовнішня політика США, україно-американські відносини за постбіполярні часи. Автор монографії „Національні інтереси США у постбіполярному світі”, ряду статей з історії та теорії зовнішньої політики США, взаємовідносин США і України, США і країн СНД у постбіполярний період. Працює над докторською дисертацією.

Україна в системі національних інтересів США

Стаття присвячена визначенню місця України в системі національних інтересів США. Автор статті прагне проаналізувати процес становлення політичної лінії США щодо України на етапі її незалежності, головні аспекти “інтересу” США до України протягом 1990-х рр., особливості стосунків США з Україною за сучасні часи.

The article is dealing with the place of Ukraine in the system of the national interests of the USA. Authoress of article tries to analyse the process of the USA political line formation towards Ukraine in the period of its independence, main aspects of the USA “interest” to Ukraine in the 1990-s, special features of the USA-Ukraine relations in nowadays.

Визначення місця України в системі національних інтересів США можна вважати найактуальнішою проблемою теорії і практики зовнішньої політики незалежної української держави. Йдеться про аналіз характеру стосунків України з наймогутнішою на сьогодні країною, що з урахуванням впливу цієї країни на систему міжнародних відносин не може не стосуватись тенденцій взаємодії України з іншими провідними державами, як і міжнародними економічними і військово-політичними структурами взагалі.

Зазначимо, що проблеми зовнішньої політики сучасної України знаходяться у сфері активної уваги представників української політичної думки. Серед авторів, чий доробок стосується зовнішньополітичних позицій української держави, – Базів Д.П., Балабан Р.В., Бутейко А.Д., Голопатюк Л.С., Дергачов О.П., Касьян В.І.,

Перепелиця Г.М., Рудич Ф.М., Сорока М.М., Чумак В.М., інші [1-9]. Водночас роботи більшості із вказаних авторів стосується визначенню загальних зовнішньополітичних орієнтирів України або військово-політичних аспектів співробітництва України із західними військово-політичними структурами. Так, проблема національних інтересів США і місця в них України не є для них головним напрямком дослідження, будучи значною мірою взаємопов'язаною з колом інших, а саме економічних, військово-політичних і т.ін., питань взаємодії України із західним світом, і у тому числі США. Єдиними фундаментальним доробками, які найближче підійшли до висвітлення поставленої проблеми, є монографії Канцелярука Б.І. “Східноєвропейська дилема Америки” (1995 р.) [10], а також Камінського Є.Є. і Дашкевича А.В.

“Політика США щодо України” (1998 р.) [11]. В той же час, будучи підготовленими на матеріалах першої половини 1990-х рр., вони, як зрозуміло, не можуть дати на сьогодні узагальнюючої картини політичного підґрунтя (або, іншими словами, підстав інтересу) Сполучених Штатів щодо України. Отже, проблема місця України в системі національних інтересів США потребує подальшого самостійного дослідження як з погляду її вагомості для теорії і практики зовнішньої політики України, так і перебігу подій, які відбувались у стосунках Сполучених Штатів і України на межі 1990-2000-х рр. Враховуючи ступінь розробки проблеми, авторка статті висуває перед собою наступні цілі дослідження: проаналізувати процес становлення політичної лінії США до України після проголошення останньою незалежності; визначити головні параметри політичного інтересу Сполучених Штатів до України протягом 1990-х рр., а також тенденції політичних відносин США і України на межі 1990-2000-х рр. Головною джерельною базою дослідження виступають документи державних органів США, розробки американських аналітиків з питань підтримки нових демократій, і зокрема України.

Так, огляд зазначеної джерельної бази дає можливість стверджувати, що розробка політичної лінії США щодо України від початку 1990-х рр. набувала надзвичайно суперечливого характеру: від активної (принаймні політичної, за заявами лідерів республіканської адміністрації Дж. Буша-старшого [12]) підтримки руху на демократизацію режиму та лібералізацію економіки до стриманого схвалення тенденцій щодо досягнення реальної незалежності України, і більше того, прагнення сприяти підпорядкуванню тенденцій розвитку України (як і інших країн СНД) тенденціям економічного і політичного розвитку Росії. Зазначене, як можна передбачити, відбивало загальні підходи політичних кіл Сполучених Штатів щодо можливого розпаду СРСР та утворення на його теренах незалежних держав. Однак, чим зумовлювалась подібна позиція з урахуванням прихильного ставлення американської адміністрації до загальнодемократичних рухів в республіках колишнього СРСР і, насамкінець, формального визнання незалежності 12 республік, що утворили СНД?

Огляд як періодичних видань, так і теоретичних розробок американської політичної думки перших років постбіполярного світу дає змогу

виявити деякі найбільш важливі причини зазначеного. По-перше, незважаючи на те, що ідеї і діяльність національних рухів в колишньому Радянському Союзі, і у тому числі Україні, традиційно знаходили відгук у західній політичній літературі, будучи у центрі особливої уваги і в період так званої перебудови, ані наукові, ані політичні кола Заходу не були підготовлені до сприйняття фактичного розпаду СРСР та пов'язаних з цим міжнародних змін. На той час це сприймалось з позицій необхідності кардинального переосмислення усієї системи міжнародних відносин, до чого західні країни, США не були готові з погляду недостатнього рівня теоретичних розробок, відсутності належного рівня дипломатичних зв'язків з кожною окремою країною СНД, відсутності спеціалістів по цих країнах тощо. Незнання ситуації, як вважали, зокрема, американські аналітики, послаблювало позиції США у міжнародних відносинах і, як наслідок, звужувало можливості Сполучених Штатів ефективно діяти на міжнародній арені [13, р. 159-166].

По-друге, зміна міжнародної ситуації, пов'язаної із ліквідацією біполярного світу як протистояння двох систем, не змінила по суті прагнення США і їх союзників по НАТО відігравати вирішальну роль у глобальних процесах. Але ствердження незалежності пострадянських держав передбачало необхідність відокремленого впливу на кожну з них з боку Сполучених Штатів, що, за позицією американських оглядачів, надзвичайно дорого коштувало б США як у політичному, так і економічному відношенні. Зазначена проблема, як на думку американських дослідників, особливо гостро постала у зв'язку із автоматичною появою після розпаду СРСР, поряд із Російською Федерацією ще трьох ядерних держав – України, Білорусі, Казахстану. Можливість неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї, як і порушення правил поведінки ядерних держав, сформованих за біполярні часи, розглядалась як реальна загроза безпеці та світовому лідерству США [14; 15; 16, р. 103].

По-третє, трансформаційні процеси на теренах СНД виявили тенденцію щодо керівництва ними з боку Росії. Підтримка цих тенденцій, як і ствердження пріоритетності російських національних інтересів у загальній стратегії Заходу щодо СНД, мала, як це передбачали західні теоретики, не тільки забезпечити стабільний, демократичний розвиток інших країн Співдружності, а й приборкати можливі агресивні зазіхання по

відношенню до них з боку самої Росії, унеможливити, як наслідок, прояв таких негативних явищ, як громадянська війна, насильство, небажана міграція і т.ін. [12, р. 50-51; 17, р. 59-60].

По-четверте, орієнтація західних країн переважно на Російську Федерацію як центр СНД пов'язувалась також і з її статусом провідної у військовому відношенні держави. Підтримка політичних і навіть воєнних дій Російської Федерації, особливо у плані "легітимізації" акцій російської армії по захисту кордонів СНД або інтересів російських меншин на теренах Співдружності, приборкання сепаратистських (татарських, чеченських) рухів, передбачала, на думку деяких дослідників, збереження балансу політичних, військових сил, що виявили себе на Європейському континенті на початку 1990-х років [18, р. 209-223].

Враховуючи, що вищезазначені підходи, поширені у політологічних виданнях 1991-1993 рр., доповнювались значною кількістю періодичного матеріалу щодо погіршення економічного стану, загострення соціальних і політичних конфліктів у країнах СНД, окреслення особливої ролі Росії у стратегічних орієнтирах США при помітному нівелюванні тенденцій на суверенітет інших членів Співдружності або підпорядкування їхніх інтересів інтересам Росії почало набувати концептуальної спрямованості.

Розвиток, однак, історичних подій на теренах СНД виявив необхідність коригування стверженої лінії поведінки і, насамперед, через зростання уваги Сполучених Штатів, окрім Росії, до інших членів Співдружності. Дане зумовлювалось низкою важливих чинників, серед яких, зокрема, неефективність СНД як структури, покликаної налагодити дієві економічні зв'язки і, таким чином, сприяти трансформаційним процесам та стабільному розвитку пострадянських республік; зростання неоімперських геополітичних претензій Росії щодо пострадянського простору, пов'язаних із політичною нестабільністю, як і активізацією націоналістичних сил в межах самого російського суспільства; виявлення потенціалу окремих держав – членів СНД щодо стратегічного партнерства із Сполученими Штатами.

Останнє стосувалось, передусім, України, що, відмовившись (поряд із Білоруссю і Казахстаном) від ядерної зброї як однієї з головних передумов її реального визнання на міжнародній арені, виявила орієнтири щодо активного співробітництва із євроатлантичними економічними

та військово-політичними структурами. До цього слід додати й стриманість позицій України в СНД – лінії, що мала забезпечити збереження її суверенітету, як і незалежність дій в системі міжнародних відносин за умов тенденцій з боку Росії щодо утворення під її егідою наддержавних структур в межах Співдружності.

Викладене, як можна передбачити, стало однією з підстав переосмислення американськими політичними колами української незалежності як чинника, що всупереч певною мірою очікуваному підпорядкуванню України тенденціям розвитку Росії виявив самостійність позиції українського керівництва на пострадянському просторі. 1994 рік (проголошений, зокрема, Б. Клінтоном роком України) можна вважати переломним у спрямуваннях політики США щодо української держави: від нейтралітету або навіть політичного тиску до помітної політичної підтримки.

Дане почало знаходити свій прояв і у зростанні загальної економічної допомоги Україні з боку США. Так, зазначимо, що масштабна економічна допомога Сполучених Штатів країнам СНД згідно з Законом про підтримку свободи в нових незалежних державах (1992 р.) почала надходити ще за часи Дж. Буша-старшого. Тенденцією при цьому цієї допомоги у другій половині 1990-х років стало не тільки її загальне збільшення, а й перерозподіл на користь, насамперед, України і Росії. Так, якщо взяти для прикладу 1997-1999 роки, коли з метою забезпечення трансформації країн колишнього Радянського Союзу, США надавали їм двосторонню допомогу послідовно рокам у розмірі близько 621, 770 і 925 млн. дол., Україна і Росія отримали від цього обсягу (мінімально і максимально) відповідно від 223 до 225 та від 94 до 225 млн. дол. [19]. Зазначене стверджує особливі позиції Росії і України в системі диференційованих інтересів США щодо країн СНД у другій половині 1990-х років. Причому саме Україні починає відводитись в цьому плані одне з провідних місць.

Але якщо з урахуванням вищезазначеного підійти до аналізу політики Сполучених Штатів щодо незалежної України, які саме аспекти цієї політики, окрім набуття Україною без'ядерного статусу та прагнення проводити незалежну від Росії зовнішню політику, могли відповідати американським національним інтересам в сенсі розвитку співробітництва по лінії США – Україна – інші країни СНД? Окреслюючи головні спряму-

вання політичної лінії США щодо України, посол Сполучених Штатів в нових незалежних державах колишнього Радянського Союзу Дж. Коллінз, зокрема, зазначав на слуханнях відносно стосунків США із Росією та ННД (новими незалежними державами) у Комітеті з міжнародних відносин Палати представників Конгресу США в березні 1997 р.: “Ми вітаємо і підтримуємо рішучу відкритість української влади щодо повного партнерства з США та Заходом. Незалежна, процвітаюча та безпечна Україна стане наріжним каменем стабільності у її частині світу...” [20, р. 56-57]. І попередньо до цього: “Колапс централізованого імперського керівництва з Москви відкрив можливості для... молодих держав у досягненні ними майбутнього демократії і свободи. Проте без регіонального миру та безпеки, розв’язання конфліктів та ліквідації протистояння як наслідків минулого ця мета буде залишатись у небезпеці. Регіональний мир та політичне розв’язання конфліктів – життєвоважливі орієнтири США, якщо ми зацікавлені у запобіганні вибухів та нових загроз регіональній та глобальній стабільності з боку цієї території” [20, р. 28-29].

Отже, саме геополітичні виміри Сполучених Штатів почали зумовлювати вагомість для них України, де, поряд із стабільністю пострадянського регіону, важливе місце почала посідати й низка інших чинників – можливість поступового ствердження американських політичних і економічних впливів на пострадянському просторі через розвиток всебічних стосунків з Україною; стримування неоімперської лінії поведінки Росії і навіть протидія їй за умов незалежної політики України в межах СНД... Так, стосовно українського (поряд із російським) чинника в системі реалізації стратегічних інтересів США на пострадянському просторі, то він визнавався американськими політологами ще на початку 1990-х років. “В той час, як Російська держава буде залишатись в центрі уваги США і Заходу, – писав, наприклад, американський дослідник В. Люерс, – Сполученим Штатам слід будувати робочі стосунки і з іншими новими республіками, особливо з Україною. Нас не повинні відволікати різноманітність (політичних сил. – *Авт.*) та безлад на периферії Російської держави. Сполучені Штати просто не можуть безпосередньо взаємодіяти з багаточисельними та різноманітними силами, які почнуть впливати на хід подій у наступному десятилітті. Однак ми повинні

мати з ними певні контакти. Росія і Україна мають стати об’єктом головних програм США у регіоні, і нам слід бути обачливими в плані здійснення політичного тиску на Росію через стосунки із сусідніми державами” [16, р. 103].

Ідеї на всебічну підтримку України активно обговорювались американськими політологами протягом 1990-х років і в сенсі ствердження демократичних тенденцій розвитку на пострадянському просторі, стабілізації відносин Росії з іншими пострадянськими республіками, як і упередження процесу відродження імперії на теренах СНД. Так, “консолідація геополітичного плюралізму в колишньому Радянському Союзі буде мати практичні політичні наслідки, – зазначав З. Бжезинський ще у 1994 р. – Проводячи політику поглиблення дружби з Росією, США мають збалансувати розподіл фінансової допомоги Росії і неросійським державам... США будуть зумовлювати свою допомогу Росії її відмовою від спроб підкорити собі колишні радянські республіки... Найбільш критичний момент – майбутнє стабільності і незалежності України, бо Росія у випадку підкорення собі України “автоматично стає імперією”... Америка повинна дати політичні гарантії українській незалежності та територіальній цілісності” [21, с. 10].

І далі, у роздумах дослідника В. Зіммермана, з урахуванням розвитку політичних подій у Європі та на теренах СНД наприкінці 1990-х років: “Для західних політиків цілісність України має особливе значення. Якщо Україна стане залежною, можливості громадянської війни на зразок тієї, що привела до розбрату на Кавказі та на теренах колишньої Югославії, стануть реальними. І більше того, якщо окремі значні частини України об’єднуються з Росією, стратегічна ситуація в центрі Європи фундаментально зміниться. Радянський Союз був немислимим без України. Росія, що поглине Україну або значні частини останньої, буде сприйматися багатьма елітами посткомуністичних країн Центральної і Східної Європи як така, що буде представляти загрозу безпеці на тому ж рівні, як і її радянський попередник...” [22, р. 44].

Виникає, однак, питання: наскільки вищезазначені оцінки вагомості України у геополітичних орієнтирах США зберігають свою сутність і можуть стати засадами економічного співробітництва на перспективу з урахуванням значного обсягу негативів, які виявили себе і стали предметом активного обговорення у західних полі-

тичних і аналітичних колах щодо тенденцій розвитку українського суспільства на початку 2000-х років? Існують різні і достатньо протилежні міркування щодо вищезазначеного. Так, на думку аналітика Ст. Ерлангера, наприклад, “сучасна територіальна конфігурація України у взаємозв’язку із чинником її суверенітету гарантує певні позитиви, незалежно від того, наскільки слабкою вона може стати” [23]. Більш песимістично у цьому плані висловлюється, однак, дослідник А. Каратнікі. “Жодна з країн на сьогодні не має настільки заплямованої репутації, як Україна, – пише він, аналізуючи сприйняття Заходом України на межі ХХ-ХХІ століть. – Після 10 років незалежності ця колишня радянська республіка оцінюється як одна з найбільш корумпованих націй у світі... та така, що лідирує у групі країн, пов’язаних із виробництвом піратських копій. І гірше того, непривабний скандал розгортається зараз у вищому ешелоні українського уряду, що може насамкінець дестабілізувати країну... Криза, рисами якої є позбавлене сенсу керівництво, секретні аудіозаписи, інтриги, що приписуються українській та іноземним розвідкам та секретним службам... призвели до поширених протестів в межах України. І це вже викликало ситуацію, за якою Кучма почав рухатись від Заходу у більш сприятливі обійми Росії. Це зрушення, якщо буде продовжуватись, може мати надзвичайно негативні геополітичні наслідки... Оскільки Україна стоїть на роздоріжжі між демократією та репресіями, поза часом стає реагування та залучення до цих процесів зовнішнього світу” [24].

Останнє, ймовірно, є крайньою позицією серед аналітичних оцінок сучасного розвитку України у західних політичних виданнях. Водночас, вона відображає загальну тенденцію на зменшення зацікавленості Заходу і, зокрема, США у розвиткові стосунків з Україною за умов зростання негативних чинників її внутрішньополітичного та внутрішньоекономічного стану. Так, щодо Сполучених Штатів, представлених від 2000 р. республіканською адміністрацією, то вони, наприклад, навіть за умов особливої вагомості України в системі американських геополітичних інтересів, були схильними переглянути концепцію відносин з українським керівництвом в сторону поступового згортання фінансової та іншої допомоги в разі, якщо Україна не зможе прискорити темп ринкових реформ та не досягне відчутних результатів у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Саме такі ідеї,

зокрема, були висловлені К. Райс, радником президента США Дж. Буша-молодшого з питань національної безпеки, під час її візиту до Києва в липні 2001 р. [25; 26].

Подальший хід подій підтвердив дієвість подібних позицій в реальній практиці США.

Неабиякого значення при цьому водночас набув й чинник відповідності зовнішньополітичній лінії України тим параметрам, які характеризують зовнішньополітичні орієнтації самих США. Характерно, наприклад, що саме останнє стало провідною тенденцією визначення рівня підтримки й допомоги Україні з боку США протягом 2002-2003 рр. – від призупинення допомоги через підозри в постачанні зброї Іраку [27] до піднесення рівня стратегічного партнерства за умов прямої або опосередкованої кооперації України із Сполученими Штатами під час проведення антитерористичних операцій в Афганістані і Іраку. Так, участь України у стабілізаційних силах в Іраку вивело рівень партнерства по лінії Україна – США на якісно новий рівень.

Заслугує на увагу, однак, й той факт, що рівень взаємодії України і США протягом останніх років не вплинув суттєво на характер сприйняття американськими урядовими колами статусу України як перехідного у соціально-економічному і політичному відношенні країни. Йдеться, наприклад, про продовження дії еміграційних положень Закону США про торгівлю від 1974 р., відомих також як поправка “Джексона-Веніка” – чинник, що уявляє собою серйозну перешкоду в отриманні Україною режиму найбільшого сприяння у торгівлі із США на постійній основі, також як вирішення проблем антидемпінгових розслідувань та доступу українських товарів на американські ринки. Невизначеною водночас залишається й перспектива приєднання України до СОТ (Світової організації торгівлі), також як і входження України у євроатлантичні економічні і військово-політичні структури. Взаємопов’язані з цим тенденції взаємодії США і України зумовлюються до цих пір не стільки взаємовигідним партнерством двох сторін, скільки допомогою США як суперпотуги недостатньо розвинутому регіону задля упередження ситуацій, які могли б загрожувати американським національним інтересам.

Об’єктивно виникає питання щодо можливих шляхів зрушення ствердженої ситуації. Провідне значення, зрозуміло, зберігає подальше просування України шляхом радикальних економіч-

них реформ, досягнення українським суспільством належного рівня демократії. Неабиякого значення може набути й активне співробітництво з іншими країнами євроатлантичної спільноти задля входження України у євроатлантичні інтеграційні процеси. Важливим, однак, залишається й посилення ролі України у субрегіональних інтеграційних процесах – тенденції, що не може не враховуватись в політиці провідних західних країн, і зокрема США. Так, дієві перспективи в цьому плані може набути участь

України у Єдиному економічному просторі з Росією, Білоруссю, Казахстаном, домовленості щодо якого були досягнуті в вересні 2003 р. [28]. Важливим водночас є обмеження новоутвореної структури економічними (а не політичними чи військово-політичними) сферами співробітництва – передумови збереження зацікавленості Сполучених Штатів у поглибленні співробітництва з Україною як вагомої економічно і впливової політично держави Східної Європи.

Література

1. Базив Д.П. Геополитическая стратегия Украины. – К., 2000. – 192 с.
2. Бутейко А.Д. Куди прямує Україна. – К.: Юридична книга, 2001. – 55 с.
3. Военная безопасность Украины на межі тисячоліть / Г.М. Перепелиця, С.О. Дмитров та інші. – К.: НІСД, 2000. – 394 с.
4. Касьян В.І. Зовнішня політика України – важливий фактор розбудови сучасної української держави: Навч. посібник. – Рівне: РДТУ, 1999. – 177 с.
5. Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки / Л.С. Голопатюк, Г.М. Перепелиця, інші. – К.: Стилюс, 2002. – 313 с.
6. Перепелиця Г.М. Без'ядерний статус і національна безпека України. – К.: НІСД, 1998. – 108 с.
7. Сорока М.М. Світ відкриває Україну: Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ століття. – К.: Київська правда, 2001. – 782 с.
8. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан, О.П. Дергачов, інші. – К.: МАУП, 2002. – 188 с.
9. Чумак В.М. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження. – К.: НІСД, 1999.
10. Канцелярук Б.І. Східноєвропейська дилема Америки. – К.: Фотовіосервіс, 1995. – 199 с.
11. Камінський С.С., Дашкевич А.В. Політика США щодо України. – Київ: Політична думка, 1998. – 547 с.
12. Newmann W.W. History Accelerates: The Diplomacy of Cooperation and Fragmentation. // The Limited Partnership. Building a Russian-US Security Community. Op. cit. – P. 28-54.
13. Lynch A. The Cold War is Over-Again. – Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1992. – 280 p.
14. Hoffman D. "Soviet Union as we've known it" is gone, Baker says. – Washington Post. – 1991. – December 9.
15. Meyer S.M. Hying the Soviet Nuclear Peril // New York Times. – 1991. – December 12.
16. Luers W.H. Harmonizing U.S. and European Interests // Western Approaches to Eastern Europe / Ed. by I.J. Lederer. – New York: Council on Foreign Relations Press, 1992. – 107 p.
17. Motyl A.J. Totalitarian Collapse, Imperial Desintegration, and the Rise of the Soviet West: Implications for the West // The Rise of Nations in the Soviet Union. American Foreign Policy and the Desintegration of the USSR / Ed. by M. Mandelbaum. – New York: Council of Foreign Relations Press, 1991. – P. 44-63.
18. Kull S. Co-operation or Competition: The Battle of Ideas in Russia and the USA // The Limited Partnership. Building a Russian-US Security Community. Op. Cit. – P. 209-223.
19. Довідка пропозиції Адміністрації Президента США щодо фінансування міжнародної діяльності та закордонної допомоги в рамках формування федерального бюджету на 1999 фінансовий рік. – К.: МЗС України, 1998.
20. US Relations with Russia and the Newly Independent States: Hearing before the Committee on International Relations. House of Representatives, 105-th. Congress. 1-st session., March 12, 1997. – Washington: Gov. print. off., 1997. – 97 p.
21. Бжезинский З. Преждевременное партнерство: Реферат. – М.: ИНИОН, 1994. – 11 с.
22. Zimmerman W. Is Ukraine a Political Community? // Communist and Post-Communist Studies. –1998. –Vol. 31. – № 1. – P. 43-55.
23. Erlanger St. Ukraine, Unexpected // TNI – Back Issues Archive of the National Interest. – Fall 2001. – № 65. (www.nationalinterest.org/issues/65/Erlanger.html).
24. Karatnycky A. Meltdown in Ukraine // From Foreign Affairs. 2001 May/June. (www.foreignaffairs.org/Search/printable.asp?I=20010501FAESSAY4769.XML&return=).
25. США не считают Украину буфером между Россией и Европой. – Райс. Киев. 25 июля 2001 г. ИНТЕРФАК. (www.interfax.kiev.ua/go.cgi?16.001)
26. Советник президента США Райс говорила с руководством Украины о важности реформ в экономике и политике, прозрачных выборах и свободных СМИ. Киев. 25 июля 2001 г. ИНТЕРФАКС. (<http://www/interfax.kiev.ua/go.cgi?0.2>)
27. Витяз з брифінгу речника Держдепартаменту США Р. Баучера від 24 вересня 2002 р. (www.usinfo.usemb.kiev.ua/files/Boocher-Kolchuga-09.25.02_ukr.dok).
28. Концепция формирования Единого экономического пространства. (www.president.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52480.shtml).

Надійшла до редколегії 20.01.2004 р.